

Glazba u NDH: primjer Lisinskog i Zajca

Uspostava totalitarne i marionetske NDH dovela je do korjenitih promjena u kulturi i umjetnosti koje su trebale postati „sluškinje režima“. Autor analizira glazbeni život NDH s naglaskom na percepciji skladatelja Vatroslava Lisinskog i Ivana Zajca i njihovih djela. Programi koncerata i pisanje tiska omogućuju stvaranje zaključka o zastupljenosti djela (i kojih) ove dvojice skladatelja u glazbenom životu kao i odnosu režima prema njima i njihovu stvaralaštvu općenito.

Proglasom Pavelićeva opunomoćenika Slavka Kvaternika 10. travnja 1941. stvorena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), čime je završilo razdoblje koje je počelo 1918. god. ulaskom Hrvatske u zajedničku jugoslavensku državu, a počelo četverogodišnje tamno razdoblje hrvatske povijesti, povijesti NDH, marionetske i totalitarne države, koja je vrlo brzo iznevjerila očekivanja većine hrvatskog naroda.¹ Uspostavom NDH dolazi do bitnih promjena u kulturi i umjetnosti. Kao i u svakom totalitarnom režimu, tako je i u NDH kultura bila područje kojemu se posvećivala osobita pažnja i od kojeg se očekivalo da stoji režimu na raspolaganju. Ustaška vlast je smatrala da treba izvršiti duhovni, moralni i intelektualni preporod ljudi s ciljem stvaranja novih ljudi i izvršenja unutarnje obnove NDH. Razne negativne tuđinske utjecaje, koji su prema mišljenju nove vlasti kulminirali u razdoblju međuratne jugoslavenske države, trebalo je anulirati pročišćenjem kulture i jezika kao i odstranjivanjem ljudi iz kulturnih institucija koje su trebale provesti preporod i ideološku preobrazbu u duhu ustaških načela. O kulturnoj politici brigu je vodilo Ministarstvo bogoštovlja i nastave (kasnije Ministarstvo narodne prosvjete). Glavno ravnateljstvo za promidžbu bilo je najutjecajnije čimbenik kulturne djelatnosti u čiju nadležnost je spadala i cenzura, sredstvo blisko svim režimima te vrste. Ustaška vlast prodrla je u sve sfere društvenog i privatnog života pa je jasno da je cjelokupni kulturni i umjetnički život bio duboko ideologiziran.²

Cilj ovoga članka je prikazati glazbeni život u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske s naglaskom na percepciji dvojice najistaknutijih hrvatskih skladatelja

¹ MATKOVIĆ 2002.

² MATKOVIĆ 2002, 135-136.

19. stoljeća, *Vatroslava Lisinskog* (1819–1854) i *Ivana Zajca* (1832–1914). Uzimajući u obzir činjenicu da je za vrijeme NDH snimljen prvi hrvatski igrani film posvećen upravo Lisinskom, htio sam pronaći razlog tomu i istražiti kakva je bila percepcija toga skladatelja, čiji su životni put i djelo usko povezani s Hrvatskim narodnim preporodom. Izvedbom prve novije hrvatske opere „Ljubav i zloba“ 1846. god., Lisinski je ispunio zahtjeve hrvatskih preporoditelja oko Ljudevita Gaja za nacionalnim glazbenim izrazom u okviru potpunog preporoda na svim područjima hrvatskoga političkog, narodnog i kulturnog života. Ta će činjenica iz njegova životopisa biti razlogom, kako ćemo kasnije vidjeti, za apoteozu Lisinskoga i njegova stvaralaštva u razdoblju NDH, dok će njegov težak život u uvjetima teške političke stvarnosti, omalovažavanja i borbe za opstanak biti podloga teze o mučeništvu Lisinskog za „hrvatsku stvar“.

Ivan Zajc je uz Lisinskoga najznačajniji hrvatski skladatelj 19. stoljeća – dirigent i glazbeni pedagog koji je obilježio jedno razdoblje hrvatske glazbene povijesti („Zajčevo doba“, 1870–1914), utemeljio Zagrebačku operu, organizirao i profesionalizirao glazbeni život, skladao najizvođeniju hrvatsku operu „Nikola Šubić Zrinski“ 1876. god. – također nije mogao ostati nezapažen. Opera „Nikola Šubić Zrinski“ sa završnim zborom „U boj, u boj“ imala je ulogu motivatora naroda. Budući da se njome poticala nacionalna svijest u mnogim kriznim razdobljima hrvatske povijesti, pokušao sam saznati je li tako bilo i u razdoblju NDH. Na posljedku, učinilo mi se korisnim postaviti pitanje: je li u NDH „prošao bolje“ Lisinski ili Zajc i zašto?

Iz malobrojnih izvora pokušao sam dobiti uvid u položaj i značaj ove dvojice skladatelja u spomenutom razdoblju. Krenimo s izvedbama djela Lisinskoga i Zajca koje trebamo promatrati u kontekstu cjelokupne glazbene politike NDH. Ponajprije, inzistiralo se na izvedbama djela hrvatskih skladatelja. Jakov Gotovac u članku „Zadaci hrvatske opere“, objavljen u „Novom listu“, piše da „hrvatska narodna opera (...) stoji pred jasnim i plemenitim kulturnim zadacima u svom budućem razvoju u službi čiste umjetnosti i nacionalne kulture“, te da u operi, koja je s hrvatskom nacionalnom kulturom „u protekla dva desetljeća bila zanemarivana i potiskivana“, repertoar „osim što treba da bude usklađen s političkim načelima suvremene Hrvatske, treba izgrađivati prema općim tradicijama operne umjetnosti, kao i prema načelima svijesnog i hotimičnog izgrađivanja što moćnijeg i boljeg repertoara iz hrvatske operne književnosti“.³ Dopuna ovim preporukama nalazi se u dokumentima Arhiva Hrvatskoga glazbenog zavoda (HGZ). Odlukom ravnateljstva HGZ-a 11. travnja 1942. u povodu prve obljetnice NDH odlučeno je da se ubuduće izdaju djela suvremenih hrvatskih skladatelja,⁴ a 1944. god.

³ GOTOVAC 1941, 15.

⁴ Arhiv HGZ-a, dokument bez datuma i broja, odluka sa svečane sjednice 11. travnja 1942.

utemeljena je i nagrada od 3.000 kn „za Hrvata apsolventa kompozicije“, s tim da se „prednost daje skladbama u kojima se utvrdi težnja za hrvatskim narodnim izrazom“.⁵ Poticanje suvremenih hrvatskih skladatelja tijekom čitavog razdoblja NDH trebalo je pokazati brigu za hrvatsku kulturu kao i superiornost nove hrvatske države u glazbenoj produkciji. U kontekstu spomenutih činjenica treba promatrati i programe koncerata u kojima je očita veća zastupljenost suvremenih hrvatskih skladatelja. Repertoar HGZ-a, prema programima iz Arhiva, upravo pokazuje takvu tendenciju. Ipak, nalazimo i djela Lisinskoga i Zajca. Djela Lisinskog i Zajca izvedena su na koncertima:

- 1941. god. 3. svibnja (svečani koncert za ratnu siročad, izvedena arija iz opere „Porin“), 25. svibnja (komemoracija društva „Hrvatske žene“ u počast Petra Milutina Kvaternika, a izvedeni su Zajčevi zborovi „Zrinsko-Frankopanska“ i „U boj, u boj“) i 9. lipnja (u slavu NDH izvedeni su orkestralna djela idila „Večer“ Lisinskog te Zajčeva „Hrvatska sonata“);⁶
- 1942. god. 8. travnja (povodom druge godišnjice NDH izvedena su popijevka „Ribar“ od Lisinskog te Zajčev „Uzdah“), 11. svibnja (glazbena večer Hrvatskog državnog konzervatorija na kojoj je izveden duet iz opere „Nikola Šubić Zrinski“), 6. lipnja (Hrvatsko učiteljsko pjevačko društvo, a izvedena je Zajčeva učiteljska himna),⁷ 12. prosinca (koncert u počast hrvatskim dobrovoljcima, a izvedene su Zajčeve „Himna Zvonimiru“ i „Mletačka elegija“ te završna slika iz opere „Nikola Šubić Zrinski“), 13. prosinca (smotra pjevačkog društva hrvatske župe „Lisinski“ na kojoj su izvedene četiri popijevke Lisinskog) i na koncertu bez datuma (izvedena je Zajčeva pjesma „Hajd u kolo“);
- 1943. god. 30. siječnja (koncert posvećen hrvatskoj glazbi, a izvedena je popijevka „Laku noć“ od Lisinskog), 4. travnja (Hrvatski crveni križ u Zagrebu, izvedena je „Romanca“ iz opere „Nikola Šubić Zrinski“), 24. lipnja (glazbeni sat Državne prve klasične gimnazije na kojem je izvedena popijevka „Brodar“ od Lisinskog),⁸ 8. studenog (Javni koncert Hrvatskog krugovala, a izvedena je predigra operi „Ljubav i zloba“), 20. prosinca (Javni koncert Hrvatskog krugovala, izvedene su dvije popijevke „Moja lađa“ i „Laku noć“ od Lisinskog) i 22. prosinca (II. društveni koncert na kojem su izvedene tri Zajčeve popijevke);
- 1944. god. 23. veljače (Hrvatsko pjevačko društvo „Kolo“ i Simfonijski orkestar Hrvatskog krugovala, izveden je Zajčev oratorij „Prvi grieh“), 20.

⁵ Arhiv HGZ-a, 10. VII. 1944, br. 144.

⁶ Arhiv HGZ-a, III-PG, 1940/41, sv. 7.

⁷ Arhiv HGZ-a, III-PG-kut 11, 1941/42; sv. 8, 1941/42.

⁸ Arhiv HGZ-a, III-PG, 1942/43, sv. 9.

ožujka (Koncert Hrvatskog željezničkog pjevačkog društva „Sava“ na kojem je izvedena Zajčeva popijevka „Curičica mala“), 22. svibnja (koncert Hrvatskog krugovala, izvedena je popijevka „Jutro“ od Lisinskog), 25. lipnja (pjevački studio Lige Doroghy, izvedene su dvije Zajčeve i jedna popijevka od Lisinskog), 20. srpnja (produkcija Glazbene škole oružanih snaga, izveden je zbor iz „Porina“)⁹ i 17. listopada (Večer arija Koncertno-kazališnog ureda NDH, izvedena je Zajčeva popijevka „Ruža i djevojka“)¹⁰;

- 1945. god. 9. veljače (Javni koncert Hrvatskog krugovala za hrvatske ranjenike s djelima skladatelja Hrvatskoga narodnog preporoda, pa su izvedene popijevke i ulomci iz opere „Ljubav i zloba“), 14. veljače (Hrvatska pjevačka župa „Lisinski“, izvedene su dvije popijevke od Lisinskog), 5. ožujka („Javni koncert Hrvatskog krugovala“, hrvatske narodne popijevke, izvedena je popijevka „More diko“ od Lisinskog), 9. travnja (svečani koncert povodom četvrte godišnjice NDH, izveden je „Zbor Hrvatica“ iz „Porina“).¹¹

Iz programa koncerata održanih u HGZ možemo zaključiti da je, uz većinu djela suvremenih hrvatskih skladatelja, bilo na programu i djela starijih skladatelja, osobito Lisinskoga i Zajca. Izvođene su arije iz opera „Ljubav i zloba“, „Porin“ i „Nikola Šubić Zrinski“ te solo-popijevke često domoljubnog sadržaja (npr. Zajčeve „Himna Zvonimiru“, „Zrinsko-Frankopanska“ i sl.). Jasno je da se djela „nepoćudnih skladatelja“ nisu mogla naći ni na repertoaru manje značajnih koncerata.¹² Proslave godišnjica NDH nisu prolazile bez djela Lisinskoga i Zajca (to ćemo također naći i na drugim koncertima, osobito na koncertima Hrvatskog krugovala, gdje su obljetnice bile obilježavane izvedbama cijelih opera Lisinskoga i Zajca), iz čega proizlazi neupitan položaj te dvojice skladatelja u glazbenom životu NDH. Skladbe i jednoga i drugoga podjednako su bile zastupljene, s tim da je Lisinskoga bilo nešto više, ponajviše zahvaljujući koncertu posvećenu Hrvatskom narodnom preporodu 9. veljače 1945. na kojem su dominirala djela Lisinskoga. Vidjet ćemo kasnije hoće li se taj odnos promijeniti i u korist kojega drugog skladatelja u svjetlu ostalih izvora. Zagrebačka filharmonija djelovala je vrijeme Drugog svjetskog rata, ali su podaci o tom razdoblju iznimno malobrojni.¹³ U sezoni 1942/43. održano je

⁹ Arhiv HGZ-a, III-PG, 1943/44, sv. 10.

¹⁰ Arhiv HGZ-a, III-PG, 1943/46, kut. 13.

¹¹ Arhiv HGZ-a, III-PG, 1944/45, sv. 11.

¹² Židovi, Srbi i Hrvati antifašisti bili su nepoćudni te su mnogi i stradali. Žiga Hirschler i Rikard Švarc ubijeni su u Jasenovcu 1941, odnosno 1942. godine. Pavao Markovac poginuo je pri bijegu iz Kerestinca 1941. godine. Alfred Porges poginuo je u fašističkom logoru 1941. godine. Bruno Bjelinski interniran je 1942, a 1943. otišao je u partizane. Bruno Prister preživio je rat. Marko Tajčević otišao je iz Zagreba 1940. godine. Svetislav Stančić umirovljen je prisilno 1941. godine. Silvije Bombardelli je u partizanima od 1942, Ivo Tijardović od 1943, Slavko Zlatić od 1944. godine. Josip Hatze pristupio je NOB-u te otišao u zbjeg u El-Shatt itd. (usp. ŽUPANOVIĆ 1980; *Leksikon jugoslavenske muzike* 1984).

¹³ MIKLAUŠIĆ-ĆERAN 1996, 1-50.

nekoliko koncerata u ciklusu *Hrvatskog krugovala*, u izravnom radijskom prijenosu, a uz Zagrebačku filharmoniju nastupao je i Krugovalni komorni orkestar. Na repertoaru Filharmonije na koncertu 9. lipnja 1941. nalazimo djela Lisinskoga i Zajca u HGZ-u (idila „Večer“ od Lisinskog i Zajčeva „Hrvatska sonata“) te na koncertu 10. kolovoza 1942. (lokacija nepoznata, uvertira br. 5 „Bellona“ od Lisinskog). I repertoar Zagrebačke filharmonije pokazuje isti trend prevladavanja djela suvremenih hrvatskih skladatelja (J. Gotovca,¹⁴ B. Širole, K. Odaka, B. Berse, I. Brkanovića, M. Cipre, F. Dugana, Z. Grgoševića¹⁵ i dr.), dok među stranim skladateljima prevladavaju njemački (L. van Beethoven, R. Strauss, W. A. Mozart, J. S. Bach), iako ima i slavenskih (Dvořák, Smetana). U programima Zagrebačke filharmonije može se zapaziti još jedna tendencija: dok je do 1943. god. na koncertima bilo dosta djela hrvatskih skladatelja, 1944. i 1945. god. njihov je broj zamjetno manji. Iako je već spomenuta cenzura morala imati utjecaja i u programskoj shemi Filharmonije, čini se da je stanovita umjetnička samostalnost u pogledu odabira autora i skladbi postojala i u razdoblju totalitarnog režima NDH (a postojat će i u poslijeratnoj Jugoslaviji).

Lovro Matačić, proslavljeni hrvatski dirigent, razvio je u vrijeme NDH intenzivnu dirigentsku djelatnost u Hrvatskoj i u inozemstvu.¹⁶ Na programu nekih koncerata kojima je dirigirao nalazimo i djela Lisinskoga i Zajca:

- već spomenuti koncert Zagrebačke filharmonije 9. lipnja 1941. god.,
- koncert u Beču u svibnju 1943. god. na kojemu je Zagrebačka opera izvela „Nikolu Šubića Zrinskog“,
- koncert u Beču u rujnu 1943. kada je, među ostalim djelima, izveden i duet iz iste Zajčeve opere,
- na koncertu glazbe „stražarskog sklopa“ u Beču,¹⁷ u mjestu Stockerau su u prosincu 1944. god. izvedena dva ulomka iz Zajčeva „Nikole Šubića Zrinskog,
- u dvorani bečkog Reichssendera Matačić je u siječnju 1945. god. dirigirao operom „Nikola Šubić Zrinski“ koju su prenosile sve radio-stanice priključene njemačkom Europasenderu.¹⁸

Matačić je prije posljednje navedene izvedbe održao uvodno predavanje o razvoju hrvatske glazbene umjetnosti i značenju Zajca i opere „Nikola Šubić Zrinski“ u kulturnom životu Hrvata,¹⁹ te o „kulturnom izrastanju hrvatske nacije,

¹⁴ Ravnatelj Opere od ožujka do studenoga 1943. godine.

¹⁵ Od jeseni 1942. na čelu je Odsjeka glazbenih izvedbi Hrvatskoga krugovala.

¹⁶ Uhićen nakon sloma NDH i osuđen na smrtnu kaznu koja je, doduše, preinačena u zatvorsku (vidi: SEDAK 1996, 23-187).

¹⁷ Matačić je 1943. dodijeljen Uredu za duhovnu skrb pripadnika oružanih snaga NDH.

¹⁸ Vidi: SEDAK 1996.

¹⁹ Izvedba „Zrinskog“ na bečkom krugovalu, *Nova Hrvatska*, 1945, 5.

obilježenom stoljetnim borbama i odricanjima“.²⁰ Matačić je 9. travnja dirigirao već spomenutim Javnim koncertom Hrvatskog krugovala kada je, između ostalih djela suvremenih skladatelja, izveden i „Zbor Hrvatica“ iz opere „Porin“.

Iz nastupa Lovre Matačića vidljivo je da je Zajčeva opera „Nikola Šubić Zrinski“ bila odabrana kao prigodna za prezentaciju hrvatske glazbe (naravno i NDH) u europskom kulturnom centru Beču. Tisak nije propustio izvijestiti o tom događaju i naglasiti da je prepuna dvorana pozdravila to remek-djelo hrvatskoga opernog stvaralaštva, čiji je tematski sklop, vezan uz junačku ratnu epizodu hrvatske povijesti 16. stoljeća, obranu Sigeta od Osmanlija, bio pogodan da u burnim vremenima rata posluži motiviranju i održanju svijesti o nužnosti borbe protiv neprijatelja, a za neovisnost i slobodu. Finalni zbor „U boj, u boj“, osim što je doprinio širokoj popularnosti opere, odigrao je veliku ulogu u borbi Hrvata za političku slobodu i nezavisnost. Taj je motiv ukomponiran poput lajtmotiva u scene u kojima Zrinski i njegovi suborci dočekuju turskog neprijatelja.²¹ Opera „Nikola Šubić Zrinski“ imala je sličnu ulogu i u vrijeme Domovinskog rata.²² O važnosti opera Lisinskoga, posebice povijesne opere „Porin“, bit će riječi nešto kasnije.

Koncertnu djelatnost je priređivala i zagrebačka radiostanica (dalje u tekstu Krugovalna postaja).²³ Njemačko zauzimanje zagrebačkog radija u Vlaškoj 116 (kao i ranije zauzimanje istoga radija od vojnih organa vlade generala Simovića na dan njegova puča 27. ožujka) svjedoči o važnosti radija kao obavijesnoga i promidžbenoga sredstva. Već u prvim danima NDH, program Krugovalne postaje dobio je naglašeniju obavijesno-političku ulogu, a trebao je prema riječima ravnatelja Radovana Latkovića postati „sredstvo najснаžnije propagande u svrhu stvaranja što jačeg dodira između hrvatske vlade i ustaškog pokreta s jedne, a hrvatskog naroda s druge strane“ te „prikazivati ustašku borbu i cijeli državni život ustaške Hrvatske“.²⁴ Cilj je bila ideološki angažirana i nacionalno osviještena radiostanica, „žarište i svjetionik državotvornog ustaškog duha (...) s čijih mikrofona treba prosukljati hrvatska povijesna Istina“.²⁵

I glazbeni je program doživio promjene: uvodi se vojna limena glazba, nacionalni folklor i narodna glazba iz pripojenih bosanskohercegovačkih krajeva. U klasičnoj se glazbi pažnja počinje pridavati djelima hrvatskih skladatelja, iz doba ilirskog pokreta, međuratnog razdoblja (osobito s domoljubnom tematikom)

²⁰ SEDAK 1996, 68.

²¹ KOVAČEVIĆ 1960, 507.

²² O vezi glazbe i ratnih zbivanja u Zagrebu: BEZIĆ 1998, 155-161.

²³ Zagrebačka radiostanica mijenjala je ime više puta tijekom NDH: u travnju 1941. Radio-stanica Zagreb postaje Državna radio-postaja Zagreb, već u srpnju iste godine Državna krugovalna postaja Zagreb, a od rujna 1944. Hrvatski krugoval – odašiljač Zagreb.

²⁴ VONČINA 1997, 28.

²⁵ VONČINA 1997, 29.

te suvremenima. Hrvatske budnice i koračnice trebale su doprinositi svečanom raspoloženju nakon stvaranja neovisne države. Djela srpskih i ruskih skladatelja skinuta su s programa. Odsjek glazbenih izvedbi, na čijem se čelu od jeseni 1942. god. nalazio Zlatko Grgošević, priređivao je stalne izvedbe iz velikog studija, u Hrvatskom državnom kazalištu i Hrvatskom glazbenom zavodu uz sudjelovanje Zagrebačke filharmonije, Komornog orkestra Hrvatskog krugovala, Komornog zbora Hrvatskog krugovala, a kasnije i velikoga simfonijskog orkestra te istaknutih solista i dirigenta. Svi su pretplatnici besplatno dobivali tjedni časopis „Hrvatski radio-list“, a od listopada 1941. god. „Hrvatski krugoval“ koji je donosio raspored i najave emisija ali i različite članke o suvremenim zbivanjima, brojne osvrtne na povijesne teme i osobe iz hrvatske povijesti.

Iz programa Krugovalne postaje istaknuo bih proslave obljetnica NDH koje su trajale po tjedan dana („Svečani tjedan državne slobode“) i bile su promocija hrvatskog stvaralaštva starijih i suvremenih skladatelja. Djela Lisinskoga i Zajca imala su u tim proslavama značajno mjesto. Tako „Svečani tjedan“ 1942. godine (od 4. do 10. travnja) donosi isključivo djela hrvatskih skladatelja, među kojima i djela ove dvojice skladatelja. Fragmenti Zajčeve opere „Nikola Šubić Zrinski“ izvedeni su 5. travnja u emisiji „Balade hrvatskih skladatelja“, 6. travnja izvedene su tri balade od Lisinskog, na „Koncertu Krugovalnog orkestra“ 7. travnja uvertira iz Zajčeve opere „Ban Leget“, na „Koncertu glazbe zračnih snaga“ 8. travnja Zajčeva fantazija iz opere „Nikola Šubić Zrinski“ i istoga dana na „Koncertu Krugovalnog orkestra“ „Velika poloneza“ od Lisinskog. Završni dan „Svečanoga tjedna“ (10. travnja) u večernjem je terminu pušten koncert posvećen dobrovoljcima na istočnom bojištu, u kojemu su solisti, zbor i orkestar Državne krugovalne postaje izveli fragmente iz opere „Porin“.²⁶

I u „Svečanom tjednu“ 1943. godine izvode se isključivo skladbe hrvatskih skladatelja od 16. stoljeća do suvremenih. Uredništvo objašnjava: „prepuštamo sudu naših slušatelja da procijene izvedbe u svečanom tjednu državne slobode pa ih molimo da izkoriste ovu mogućnost ne bi li šire upoznavanje naše glazbe pojačalo u narodu osjećaj za njegovu vrijednost, jer će nesumnjivo iz skladbi naših glazbenika progovoriti narodna duša, koja je dokaz naše narodne samobitnosti“.²⁷ Skladbe Lisinskoga i Zajca vrlo su zastupljene. Već prvoga dana (4. travnja) u emisiji „Uvod u Svečani tjedan“ među koračnicama i ustaškim pjesmama (kao npr. Poglavnikova koračnica, Pozdrav domovini, Bog i Hrvati itd.) nalaze se i Zajčeve „Oj sinci Zvonimira“ i „Himna slobodi“. U mnogim su se emisijama sve dane „Svečanog tjedna“ mogle čuti skladbe Lisinskoga (npr. „Otče naš“²⁸ popijevke, idila „Večer“, ulomci iz opere „Ljubav i zloba“, „Svatovac“) i Zajca (popijevke,

²⁶ Program „Svečanog tjedna“ u: *Hrvatski krugoval*, 5. IV. 1942, 14.

²⁷ *Hrvatski krugoval*, 4. IV. 1943, 15.

²⁸ U emisiji „Hrvati zahvaljuju Svemogućem“ izvedena je 4. travnja.

ulomci iz opere „Nikola Šubić Zrinski“, često „U boj, u boj“,²⁹ predigra „Graničari“). Najznačajnija djela izvedena su 7. travnja: na Državnoj krugovalnoj postaji Zagreb „Porin“, a istodobno na Državnoj krugovalnoj postaji Dubrovnik, Sarajevo i Banja Luka „Nikola Šubić Zrinski“.³⁰

I ovoga puta ova su djela percipirana dostojnima da uveličaju najznačajniji politički tjedan u godini, a glazbena umjetnost u formi vokalnog djela s tekstem kao jakim izražajnim sredstvom poslužila je još jednom u artikulaciji političke misli i apoteozi jedne totalitarne tvorevine.³¹

„Svečani tjedan“ 1944. godine pokazuje istu tendenciju: izvode se ista djela Lisinskoga i Zajca. Cjelovita opera „Nikola Šubić Zrinski“ bila je na rasporedu 5. travnja, dok je opera „Porin“ dobila počasni termin, 10. travnja u Hrvatskom državnom kazalištu.³²

U travnju 1945. godine bilo je jasno da povijest Hitlerova novog poretka ide kraju (već u ožujku padom Kölna srušila se njemačka zapadna fronta), a time i četverogodišnja povijest NDH. U trenucima teških borbi kada IV Jugoslavenska armija probija njemačku obranu na srijemskoj fronti i napreduje prema Zagrebu, Krugovalna postaja priređuje još jednu (i zadnju) proslavu utemeljenja NDH. Usprkos prilikama (ili baš zbog njih!), ništa manje pompozno: od 3. do 10. travnja pokazivala je postaja „koliko god je moguće-najviše vrijednosti hrvatske kulture s osobitim obzirom na stvaranja i nastojanja u ove četiri godine samostalnog života“.³³ U trenucima očigledne propasti ideologija je htjela još jednom pokazati „mužku rieč suvremenog hrvatskog pokoljenja, koje zna cijeniti vrijednost djela 10. travnja i za to djelo ulaže sve snage te je spremno uložiti i svoje živote“.³⁴ Bio je to još jedan poziv ideologije kroz riječi Hrvatskog krugovala na borbu do zadnjeg daha.

²⁹ Izvedena 4. travnja u emisiji „Naši domoljubni napjevi“, a 10. travnja u emisiji „Ustaški ustanak“.

³⁰ Program „Svečanog tjedna“ u: *Hrvatski krugoval*, 4. IV. 1943, 10-11.

³¹ I u nacističkom i fašističkom konceptu glazbe možemo naći iste značajke: glazba je moćno oružje u rukama ideologije jer se nadzorom nad glazbenim životom nastoji širiti krug ljubitelja glazbe kojom se jača domoljublje i nacionalna svijest te podiže moral vojnika. Glazbom se kao sredstvom iskazivanja superiornosti nacije ističe važnost nacionalne glazbene produkcije i istovremeno suzbija jači strani utjecaj. Totalitarni sustav potom utječe na glazbeno školstvo, a pomoću tiska i na ocjenjivanje i usmjeravanje glazbenog života (nestručno, ali češće kao izraz apologije vlasti). Negira se Moderna kao izraz „degeneriranoga“ (osobito u Njemačkoj, ali i u Rusiji), a nepoćudni se skladatelji isključuju iz glazbenog života zemlje. Državni se praznici obavezno slave javnim koncertima na kojima prisustvuju politička i vojna elita, a uz pomoć masovnih medija, osobito radija, pokušava se stvoriti „kultura za cijeli narod“. Vidi: DURA-KOVIĆ 2003; DANUSER 2007.

³² Program „Svečanog tjedna“ u: *Hrvatski krugoval*, 2. IV. 1944, 14.

³³ *Svečani tjedan hrvatske državne slobode*, *Hrvatski krugoval*, 1-15. IV, 1945, 18.

³⁴ Isto, 19.

Na repertoaru su ponovno djela domaćih skladatelja, među kojima i ona Lisinskoga i Zajca, ali manje nego na prošlim obljetnicama jer su zastupljenija bila djela suvremenih skladatelja, što je naglašeno i u uvodu programa „Svečanog tjedna“. Opere „Porin“ i „Nikola Šubić Zrinski“ izvedene su, ali samo fragmentarno: 9. travnja na „Svečanom koncertu Hrvatskog krugovala“ u velikoj dvorani HGZ-a uz suvremene skladatelje izveden je „Zbor Hrvatica“ iz opere „Porin“, „jedan od najljepših, u glasbeno-nacionalnom pogledu najčistija stranica naše prve velike opere“.³⁵ Opera „Nikola Šubić Zrinski“ izvedena je u skraćenoj verziji 10. travnja.³⁶

Primijetimo na ovome mjestu da je na svim proslavama obljetnica NDH opera „Porin“ izvođena na Krugovalnoj postaji (tzv. „Svećani tjedan državne slobode“) zbog sadržaja vezana uz hrvatsku povijest i oslobođanje Hrvata od franačke vlasti. Prva novija hrvatska opera „Ljubav i zloba“ nije izvedena u cijelosti. Tematika kao i glazba najznačajnije Zajčeve opere „Nikola Šubić Zrinski“ zaslužne su za održanje ove opere na programu, uključujući i najznačajnije državne proslave. I program Krugovalne postaje potvrđuje već uočeno: iako su prednost davale suvremenim skladateljima, državne i kulturne strukture NDH u važnim prilikama posezale su i za djelima starijih hrvatskih skladatelja, osobito Lisinskoga i Zajca, kod kojih su nalazili izvor domoljublja i teme iz hrvatske povijesti, uključujući borbu hrvatskog naroda (s Francima kod Lisinskog i s Turcima kod Zajca) koja se mogla aktualizirati u danima NDH.

Osim programa koncerata koji nam otkrivaju koliko su izvođena djela Lisinskoga i Zajca i u kojim prigodama, tisak je također vrlo značajan izvor za stjecanje uvida u položaj ove dvojice skladatelja.³⁷ Nekoliko članaka u kojima se spominju ova dvojica skladatelja opisuju povijest hrvatske opere i kazališta. U članku pod nazivom „Opera u Hrvata“ u „Hrvatskom krugovalu“ Slavko Batušić naglašava dugu povijest opere u Hrvatskoj gdje su „Hrvati, od prirode glasbeno nadareni i glasbi skloni, zavoljeli operu čim su je upoznali“.³⁸ Ističe značaj Lisinskoga, tvorca prve hrvatske opere, i Zajca, utemeljitelja opere i organizatora glazbenog života. I Boris Papandopulo u članku „Hrvatska opera pred svojom stogodišnjicom“ u istom broju „Hrvatskog krugovala“ navodi ovu dvojicu skladatelja i njihove zasluge za razvoj hrvatske opere.³⁹

Velik broj članaka posvećen je Lisinskom. Obilježavaju se godišnjice njegova rođjenja i smrti. Tako je 22. broj „Hrvatskog krugovala“, koji je izišao na obljetnicu

³⁵ Svećani koncert Hrvatskog krugovala, *Hrvatski krugoval*, 1-15. IV. 1945, 27.

³⁶ Isto, 29.

³⁷ MATKOVIĆ 2002, 137-139.

³⁸ BATUŠIĆ 1943, 12.

³⁹ PAPANDOPULO 1943, 13.

skladateljeve smrti 31. svibnja 1942, gotovo u cijelosti posvećen Lisinskome; krasi ga naslovnica sa skladateljevim likom te nekoliko članaka o njegovu životu i djelima. I program Krugovalne postaje Zagreb toga je dana bio prožet njegovim skladbama. Članak „Glazbena baština Vatroslava Lisinskoga“ ističe ogroman značaj Lisinskoga, „prvoborca za hrvatski sadržaj naše glazbene umjetnosti (...) borca i junaka“,⁴⁰ koji je postavio smjer generacijama kasnijih hrvatskih skladatelja. I 1943. godine „Hrvatski krugoval“ obilježava godišnjicu smrti Lisinskoga člankom i izvedbom odabranih dijelova iz opere „Porin“ „koja s Gundulićevom ‘Dubravkom’ tvori dva najviša vrhunca do kojih se je uspeo hrvatski stvaralački genij u oblasti kazališne umjetnosti“.⁴¹ I članak „Vatroslav Lisinski i hrvatska glazba u Hrvatskoj pozornici“ prisjeća se 89. godišnjice smrti toga „pobornika za hrvatsku nacionalnu školu u glazbenoj umjetnosti (...) koji je morao proći Kalvariju“,⁴² uz naglašavanje važnosti dviju njegovih opera. „Hrvatski krugoval“ i 1944. godine posvećuje prostor godišnjici smrti „jednog od najpožrtvovnijih i najskromnijih pregalaca u stvaranju samostalnog hrvatskog izraza u umjetnosti (...) prvoborca, patnika i idealista“,⁴³ dok se „Gluma“ u članku „Tri neostvarene želje“ istim povodom prisjeća nekih tužnih detalja iz skladateljeva života uključujući naslovne tri njegove želje koje se nisu ispunile.⁴⁴ U prostorijama Viteškog reda Hrvatskog zmaja obilježena je godišnjica smrti predavanjem Vladimira Stahuljaka o životnom putu Lisinskoga te koncertom.⁴⁵

Brojni članci donose životopis Lisinskoga u kojima je osobito naglašena njegova teška sudbina: od hromosti preko nerazumijevanja, zapostavljanja, poniženja, eliminiranja kao konkurencije, prevladavanja stranih opernih družina do teških političkih, ekonomskih i društvenih prilika, osobito nakon povratka iz Praga kada je ilirski zanos zamijenio kruti Bachov apsolutizam. Svi članci ističu da djelovanje u takvoj sredini, uz teške materijalne uvjete i trajnu fizičku boležljivost, nisu sputali rodoljubna i kulturna nastojanja Lisinskoga: „(...) val patriotskog oduševljenja povukao ga je neodoljivo za sobom, bacio ga u naručaj umjetnosti i bio od predsudnoga značenja za njegov daljnji život i zvanje“.⁴⁶

Već i naslovi mnogih članaka govore o naglašavanju mučeništva i žrtve Lisinskoga: „Jadan udes Vatroslava Lisinskoga, skladatelja opera Ljubav i zloba

⁴⁰ GRGOŠEVIĆ 1942, 6.

⁴¹ Skladbe Vatroslava Lisinskog, *Hrvatski krugoval*, 30. V. 1943, 8.

⁴² PAPANDOPULO 1942–1943, 8–10.

⁴³ RABADAN 1944b, 5.

⁴⁴ RUBIN 1944, 52–56.

⁴⁵ Spomen večer na Vatroslava Lisinskog, *Gospodarstvo*, 1944, 121, 4.

⁴⁶ Vatroslav Lisinski, *Hrvatski krugoval*, 31. svibnja 1942, 3.

i Porin“,⁴⁷ „Tragika i rehabilitacija Vatroslava Lisinskoga“,⁴⁸ „Posmrtna tragika Vatroslava Lisinskoga“,⁴⁹ „Lisinski ostao žrtva i poslije smrti“.⁵⁰ Tragiku Lisinskoga nakon smrti autori članka vide u odgađanju izvedbe „Porina“ sve do 1897. god. (o „Porinu“ kasnije), neizvođenju njegovih djela i nepoznavanju kod publike, nepostojanju objavljenih zbirki i sl. Iako se situacija popravila u zadnjih desetak godina, prema tumačenjima ideologa novog režima, doba NDH je vrhunac ostvarenja svih domoljubnih nastojanja prošlih stotinjak godina: „Danas se stvara u smjeru, koji nam je on (Lisinski, op. O. G.) pokazao u divnoj vidovidosti i ne manjoj ljubavi za narod iz kojega potječe. Danas neke hrvatske skladbe prelaze granice domovine. Danas se u slobodnoj domovini stvara punim poletom, bez zaprieka i bez opasnosti, da će djela hrvatskog skladatelja, ako vriede, čekati pedesetak godina na prvu izvedbu“.⁵¹ Od prvih budnica prema prvoj hrvatskoj operi, Lisinski je, kao jedan od najvažnijih „ilirskih ishitrioca“ kako su tada nazivali ilirske skladatelje, ostvario jedan od bitnih ciljeva Hrvatskoga narodnog preporoda – stvaranje hrvatske glazbe.⁵² Uočavanje važnosti hrvatskoga narodnog melosa i njegovo integriranje u hrvatsku umjetničku glazbu jest činjenica koju tisak naglašava, nazivajući pritom Lisinskoga utemeljiteljem hrvatskoga glazbenog nacionalizma. Krešimir Benić u članku „Kult Vatroslava Lisinskog“ u „Hrvatskoj reviji“ ističe štetnost „tuđinskih nacionalizama na štetu domaće umjetnosti“, proglašavanje „hrvatskog umjetničkog nacionalizma neznatnim, upravo nevaljalim i nevriednim“ i naglašava da su „nacionalistički kriteriji uvijek i savremeni, napredni i nikad zaostali“.⁵³ O značenju narodnih elemenata u hrvatskoj umjetničkoj glazbi i ogromnom doprinosu Lisinskoga piše i Anton Dobronić u članku „Narodne smjernice u hrvatskoj glasbenoj tvorbi“.⁵⁴ Ponavlja već izrečene tvrdnje o žrtvi idealista Lisinskoga za svoj narod, kojemu je želio „vratiti dug“, i tragediji čovjeka koji je u nepovoljno vrijeme nastojao provesti svoja domoljubna nastojanja. I tako se njegovom zaslugom „rodi hrvatska pjesma, koja se u početku rijetko čula, ali je sve više i više prodirala u srce svog naroda, dok ga konačno cijelog ne probudi u vrućem zanosu za svoju domovinu i hrvatsku narodnost“.⁵⁵

Vidjeli smo u pregledu koncertne djelatnosti zastupljenost djela Lisinskoga kao i osobitu važnost opera „Ljubav i zloba“ i „Porin“. To dolazi do izražaja i u tisku

⁴⁷ OREŠKOVIĆ 1941, 7.

⁴⁸ DOBRONIĆ 1944, 6.

⁴⁹ DOBRONIĆ 1943a, 6.

⁵⁰ JURČIĆ 1942, 7.

⁵¹ GRGOŠEVIĆ 1942, 6.

⁵² KOVAČEVIĆ 1960, 275.

⁵³ BENIĆ 1944a, 426-428.

⁵⁴ DOBRONIĆ 1943b, 6.

⁵⁵ OREŠKOVIĆ 1941, 7.

u kojem je nastanku prve hrvatske opere posvećeno dosta članaka. Analiziraju se svi detalji vezani uz njezin nastanak, ističe dvojaki uspjeh – glazbeni i (posebno) nacionalni – i oduševljenje koje je izazvala premijera prve hrvatske opere. Snažnim riječima vraća se u 1846. godinu koja je „dala Hrvatima i hrvatskom glasbenom stvaranju takova djela, koja ne bi smio zaboraviti niti jedan pravi Hrvat“ i kada su Hrvati bili „obasuti milošću Božjom“.⁵⁶

Ipak, kao što smo uočili kod koncertne djelatnosti, i tisak daje naslutiti da je veća pažnja posvećivana drugoj operi „Porin“ ili „Oslobođenje Hrvata od franačkog jarma“. Već je istaknuto da je tematika iz hrvatske povijesti, s naglaskom na oslobođenje hrvatskog naroda od tuđinske vlasti, zaslužna za takvu dobru percepciju opere, proglašenu jednom od najvećih tekovina hrvatske kulture, usporedivu s Mažuranićevim *Smail-agom* u književnosti.⁵⁷ Anton Dobronić je za neizvođenje Zajčeve opere sve do 1897. okrivio i samog Zajca (o tome kasnije), a izvedbu u vrijeme intendanta Stjepana Miletića ocijenio je uspjehom pravaškog zanosa, rehabilitacijom Lisinskoga i izrazom prosvjeda protiv Khuenove vladavine.⁵⁸ Već spomenuta izvedba „Porina“ u HNK povodom treće godišnjice NDH doživjela je izmjene, o čemu u „Hrvatskoj pozornici“⁵⁹ i „Spremnosti“⁶⁰ piše Vojmil Rabadan, autor dramaturške obrade, koji je proveo jezičnu prilagodbu teksta na suvremeni hrvatski jezik u skladu s jezičnom politikom NDH. Zamijenio je „epsku drastičnost lirskijim rodoljubnim zanosom“,⁶¹ radnju je sveo na 3 čina te je izbacio neke epizode (npr. Kocelinovu i Irmengardinu smrt, čime je izbjegnuta sućut prema tim likovima, a pojačan trenutak oslobođenja od franačke vlasti) i izvršio sadržajnu izmjenu Demetrova teksta. Naime, povijesno problematična fabula temelji se na nekoliko redaka 30. poglavlja djela Konstantina Porfirogeneta,⁶² pa Rabadanova izmjena (odbacivanje točnog datiranja radnje, lociranje mjesta radnje u Posavsku Hrvatsku, identifikacija Kocilina s Kadalohom te metamorfoza Porina u ratnika s juga koji dolazi osloboditi cijelu Hrvatsku)⁶³ ostaje na tragu Demetrove zamisli o stvaranju simboličke drame o oslobađanju Hrvata od strane vlasti u kojoj povijesna točnost ima sekundarno značenje. Upravo taj bezvremenski karakter „Porina“ zaslužan je i za njegovo glorificiranje („danas hrvatska srdca uzdiže i grudi nadimlje ponosom i sviešču“)⁶⁴ i stalno postavljanje na scenu u danima NDH, kao što smo

⁵⁶ OREŠKOVIĆ 1941, 7.

⁵⁷ ANDRIĆ 1944, 187.

⁵⁸ DOBRONIĆ 1944, 6.

⁵⁹ RABADAN 1943–1944, 3-8.

⁶⁰ RABADAN 1944a, 14.

⁶¹ RABADAN 1943–1944, 5.

⁶² PORFIROGENET 1994; o sadržaju libreta: ŽUPANOVIĆ 1969, 352 i dr.

⁶³ Detaljnije vidi u citiranim Rabadanovim člancima.

⁶⁴ SCHWELL 1944, 12-14.

vidjeli u prikazu koncertne djelatnosti. Nakon prve obnovljene izvedbe 10. travnja 1944, *Porin* je izveden u HNK i 27. travnja, a 14. srpnja samo prvi čin. Prerada „Porina“ naišla je i na kritiku da zahvati u tekst i glazbu nemaju opravdanja.⁶⁵

Osim izvedbi djela i pisanja tiska, koji nam nedvojbeno ukazuju na odličnu percepciju Lisinskoga, njegova stvaralaštva (osobito opera) kao i cijeloga Hrvatskog narodnog preporoda (čije se sve ideje zasigurno nisu mogle uklopiti u ustašku ideologiju, pa se u člancima, koje sam pregledao, i ispuštaju), još je jedno umjetničko područje koje nam pruža nove argumente u korist teze o apoteozu Lisinskoga i njegova djela. Poznata je činjenica da u sklopu intenzivne kulturne i umjetničke produkcije u NDH nastaje i prvi hrvatski igrani film, posvećen upravo Lisinskome. Kako se u tisku može naći dosta članaka o filmu „Lisinski“ koji dodatno osvjetljavaju poziciju Lisinskoga, posvetit ću mu nešto više prostora.

Uočavajući ogromnu promidžbenu važnost filma, čije stvaranje je „za narod neophodna potreba njegovog moralnog odgoja i kulturnog napretka“ i „jedan od postulata svakog nacionalizma i njegove primjene na kulturnom području“,⁶⁶ vlasti NDH osnovale su u travnju 1941. god. Ravnateljstvo za film pri Državnom tajništvu za prosvjeđivanje naroda. Njegove je poslove od siječnja 1942. god. dijelom preuzeo Državni slikopisni zavod „Hrvatski slikopis“ koji pokreće, radi utjecaja na javno mnijenje, proizvodnju filmskog tjednika pod nazivom „Hrvatska u riječi i slici“: važni događaji u NDH prikazivali su se u kinodvoranama prije igranih filmova. Do 1943. snimljeni su filmovi „Barok u Hrvatskoj“ te „Straža na Drini“, a tada se pristupilo snimanju igranoga dugometražnog filma posvećena Lisinskom.

Prikaz zadnjih 14 godina skladateljeva života okupio je veliki tim: film je režirao Oktavijan Miletić, tekst napisao Milan Katić, proizvodnju vodio Branko Marjanović, scenu osmislio Vladimir Žedrinski, a originalnu glazbu Lisinskoga obradio Boris Papandopulo. Uz pomoć tehničkog osoblja kazališta i ostalih stručnjaka, film je sniman u kazališnim prostorijama, palači Buratti (Dverce) na Gornjem Gradu, Hrvatskom zagorju, Mariji Bistrici i Samoboru. Kazališni glumci okušali su se na filmu: četiri glavna glumca (Branko Špoljar kao Lisinski, Lidija Dominković kao Hedviga, pjevačica Srebrenka Jurinac kao Sidonija Rubido te Veljko Maričić kao Albert Štriga), tridesetak glumaca s manjim ulogama i 100 statista. U glazbenom su dijelu sudjelovali Zagrebačka filharmonija i operni zbor Hrvatskoga državnog kazališta pod vodstvom Matačića te baletni ansambl. Nakon više najava i odgađanja, film je 10. travnja 1944. doživio u Zagrebu premijeru, a 7. lipnja iste godine izveden je i u Sarajevu. Oduševljenje uoči (i nakon) premijere je bilo veliko: „Sigurno se mnogi sjećaju holivudskih prikaza svečanih praizvedbi.

⁶⁵ O tome vidi: BRKANović 1944, 4; PETTAN 1944, 341-343.

⁶⁶ Oživjeli Vatroslav Lisinski, *Spremnost*, 1943, 74, 5-7.

Zamišljamo nešto slično i u Zagrebu. Bit će tamo sve što nešto znači u hrvatskom javnom i kulturnom životu, sve u svečanim odielima i odorama, nizovi samovoza u svim okolnim ulicama, reflektorima osvjetljeno pročelje, hrvatske filmske zvijezde pod krznima i u frakovima, jednom rieč replika berlinskih, rimskih, mletačkih i holywoodskih slikopisnih praižvedbi u Zagrebu⁶⁷.

Zašto Lisinski? Razlozi se mogu naći u nekoliko članaka;⁶⁸ radi se o „jednom od najsudbonosnijih razdoblja koje se nalaze u korieniu suvremene nacionalne svijestne Hrvatske“.⁶⁹ Malo se naroda može pohvaliti stogodišnjom povijesti opere i činjenicom da je hrvatska opera jedna od prvih u slavenskome govornom području. Motiv Lisinskoga je dragocjen za hrvatsku kulturnu povijest jer govori o borbenoj snazi hrvatske mladeži toga doba i nastojanju idealista za razvojem hrvatske kulture, što je bilo moguće (a time je i dragocjenije) usprkos snažnom otporu. Nadalje, primjer Lisinskog može biti poučan „za one koji mogu nerazumijevanjem kočiti narodni napredak“ i „može ispuniti ponosom svakog Hrvata“.⁷⁰ Osim što upoznaje hrvatski narod s njegovom kulturnom povijesti, film služi i promociji hrvatske kulture izvan granica Hrvatske. Napoljetku, film o Lisinskom je i posthumna satisfakcija za sve nedaće i boli koje je Lisinski za života (a i poslije njega) doživio.⁷¹

Film o Lisinskom je imao i kritika: slabi dijalozi, unutarinja nepovezanost, slaba gluma kazališnih glumaca u filmu, loše prikazan karakter Lisinskoga, nedovoljno istaknuta tragika i premalo naglašavanje „zasluge“ stranaca na vodećim mjestima za njegovu sudbinu (zbog iskazanog domoljublja), a neopravdano naglašavanje njegova diletantizma, loš uvid u razdoblje itd.⁷² Ipak, svi se slažu da je film postigao cilj: „evocirana je mučenička borba Vatroslava Lisinskoga, dočarana žrtva, donekle okvir vremena i prilike, a najuspjelije: osjetili smo dah hrvatske zemlje, čistoću melodije, ljepotu krajolika i čuli živu hrvatsku rieč“,⁷³ a ujedno i dokazao

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ O razlozima vidi: JURAČIĆ 1943, 9; Oživjeli Vatroslav Lisinski, *Spremnost*, 1943, 74, 5-7; Hrvatska slikopisna proizvodnja, Zašto je motiv Lisinskoga uzet za izradbu slikopisa?, *Hrvatski krugoval*, 1. VIII. 1943, 3-14; KOVAČIĆ 1944, 10.

⁶⁹ Oživjeli Vatroslav Lisinski, *Spremnost*, 1943, 74, 5-7.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ O filmu vidi: *Hrvatski krugoval*, 1. VIII. 1943, 3-14; JURAČIĆ, 1943, 9; Hrvatski slikopis „Lisinski“, *Novi list*, 1944, 948, 2; Pred preižvedbu slikopisa, *Novi list*, 1944, 942, 6; KOVAČIĆ 1943, 13; Prvi hrvatski glasbeni slikopis „Lisinski“, *Nova Hrvatska*, 1944, 89, 10; RUBIN, 1944, 57-9; Slikopis o Lisinskom, *Hrvatska zemlja*, 1943, 36, 2; Slikopis „Lisinski“, *Hrvatski narod*, 1944, 1009, 5; Oživjeli Vatroslav Lisinski, *Spremnost*, 1943, 74, 5-7; MARAKOVIĆ 1944, 9; PAVEŠIĆ, 1944, 4; „Lisinski“. Prvi hrvatski govoreći i glasbeni slikopis, *Preporod*, 1943, 79, 10; SCHWELL 1944, 12-14.

⁷² Vidi opširnije: SCHWELL 1944, 12-14; MARAKOVIĆ 1944, 9; PAVEŠIĆ 1944, 4; Hrvatski slikopis „Lisinski“, *Novi list*, 1944, 948, 2.

⁷³ Hrvatski slikopis „Lisinski“, *Novi list*, 1944, 948, 2.

da „hrvatska kultura nije fraza kako znaju reći naši neprijatelji, nego ona uistinu postoji stoljećima, da je hrvatski narod nosi u srcu (...) kao što pojam hrvatske države ne postoji od jučer, tako je i pojam hrvatske kulture jednako star. Oni su omogućili da hrvatski narod vjekovima izdrži na svom težkom putu i da uvijek novim zanosom pored svih neprilika pođe napried i dade oduška svojim duhovnim vrijednostima“.⁷⁴ Film je, dakle, bio još jedna prilika za isticanje kulturne superiornosti nove države koja je uspjela ostvariti produkciju jednoga (i to prvoga) dugometražnoga igranog filma, a odabir života i djela Lisinskoga za temu svjedoče nam o njegovoj važnosti u tom razdoblju.

Već pri pregledavanju „Bibliografije rasprava, članaka i književnih radova“ te kataloških listića Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ upada u oči da je članaka posvećenih Zajcu neusporedivo manje od onih posvećenih Lisinskome (tek desetak). Što je moguće saznati o njemu u tadašnjem tisku? Na godišnjicu smrti 16. prosinca u „Hrvatskom narodu“ izlazi članak Zlatka Milkovića pod naslovom „Ivan Zajc, dan smri najplodnijeg hrvatskog skladatelja“.⁷⁵ Donoseći životopis, naglašava (kao i drugi članci) one trenutke iz skladateljeva života koji dokazuju njegovo domoljublje, kao npr. druženje u Beču s hrvatskim studentima i odluku da se preseli u Zagreb. Prenosi i ironičnu opasku novina „Neue Freie Presse“ da Zajcu nije bio dostatan Beč, pa ga je zamijenio Zagrebom. U „Pokretu“ 1944 god. izlazi članak Jakova Miličića posvećen 30. godišnjici smrti Zajca. I u njemu se ističe da je pobijedila skladateljeva ljubav prema domovini i osjećaj da je on taj koji mora podići glazbeni život Zagreba na višu razinu. Kao i u svim životopisima, i u ovome se članku naglašava značenje opere „Nikola Šubić Zrinski“, „jedne od najvećih i najvriednijih nacionalnih tekovina“, čija je izvedba koja je protekla u „patriotskoj opojnosti“.⁷⁶ Isti autor objavljuje sličan, ali detaljniji članak o životu i stvaralaštvu Zajca u „Hrvatskom ženskom listu“.⁷⁷ U sarajevskom listu „Naraštaj slobode“ ističe se spori razvoj glazbene umjetnosti u Hrvata zbog stalnih ratova, potrebe za obranom ognjišta i vlastitog opstanka. Ivan Zajc, rođen u Rijeci „na hrvatskom tlu (...) i zato nije mogao biti drugo nego Hrvat,⁷⁸ iako se morao otimati tuđem utjecaju (...)“⁷⁹ dao je velik doprinos tomu razvoju i proveo u djelo ono o čemu su sanjali ilirski preporoditelji. „Gluma“ pak prenosi nekoliko crtica Antonija Kassowitz-Cvijić iz djela „Sličice o Ivanu pl. Zajcu“.⁸⁰ Nekoliko je članaka posvećeno operi „Nikola Šubić Zrinski“. „Hrvatski krugoval“ donosi

⁷⁴ Pred preizvedbu slikopisa, *Novi list*, 1944, 942, 6.

⁷⁵ MILKOVIĆ 1941, 11.

⁷⁶ MILIČIĆ 1944–1945, 10.

⁷⁷ MILIČIĆ 1944, 13–16.

⁷⁸ Otac mu je bio Čeh, a majka Njemica iz Slovačke.

⁷⁹ MARČELJA 1943, 5.

⁸⁰ KASSOVITZ-CVIJIĆ 1944, 59.

par detalja o nastanku opere na tekst Huga Badalića koji je Körnerovoj drami dao rodoljubni karakter,⁸¹ a „Hrvatska pozornica“ povodom 250. izvedbe opere donosi prikaz premijere „Nikole Šubića Zrinskog“ pod vodstvom dirigenta Nikole Fallera (tada učenika, a kasnije ravnatelja opere).⁸² Povodom osječke izvedbe u „Osječkoj pozornici“ izlazi tekst o Zajcu te sadržaj opere.⁸³

Već je iz ovih članaka vidljiv puno suzdržaniji diskurs u odnosu na tekstove o Lisinskom. Međutim, osobito su zanimljivi neki tekstovi koji uspoređuju Lisinskoga i Zajca i dovode ih u odnos. Tako se iznosi problem „Porina“ i krivnja Zajca kao ravnatelja opere što ta opera tako dugo nije bila izvedena. U već spomenutom broju „Hrvatskog krugovala“ od 31. svibnja 1942, posvećen Lisinskom, može se naći objašnjenje da Zajc nije želio izvesti „Porina“ jer bi potpuno zasjenio njegova djela. Zajca u dva članka kritizira i Anton Dobronić, navodeći da je Lisinski bio zaboravljen u „Zajčevo doba“ kada se izvodilo i do pet Zajčevih opera u sezoni, a „Porin“ je „čamio u arhivi“.⁸⁴ Štoviše, izvedbom „Ljubavi i zlobe“, koja je bila tako loša da je negodovao i Šenoa u tadašnjem „Viencu“, Zajc je htio prikazati glazbu Lisinskoga u lošem svjetlu.

I u „Hrvatskom krugovalu“ može se naći usporedba opera „Porin“ i „Nikola Šubić Zrinski“ te mišljenje da je „Porin“ dostojniji titule reprezentativne stare hrvatske opere. Libreto Zajčeve opere temelji se na „kopiji tuđe tragedije, a tendencija mu je veličanje vazalstva tuđem vladaru, što je tek posredno spojivo s borbom za vlastitu slobodu, dok je libretto Demetrov izvoran i veliča borbu za podpunu slobodu i samostalnost Hrvatske, koja je jedini put pravog uzpona hrvatskog naroda – kulturnog kao i političkog“.⁸⁵ Demetrov je rad bio u službi buđenja nacionalne svijesti. I glazbeno je „Porin“ vrjedniji jer se temelji na hrvatskome narodnom melosu koji je Lisinski instinktivno osjećao, dok se Zajc „nije mučio tim problemom“ te je pisao u stilu talijanske melodije. I u „Hrvatskoj reviji“ može se pročitati da je Lisinski bio „nacionalniji“ i „originalniji“.⁸⁶ Naposljetku, u članku koji generalno nije negativno intoniran (baš naprotiv!) prema Zajcu možda možemo naći i razlog prethodnih kritika: „Nije stupio među nas kao glazbenik čisto nacionalne duše. Njegov umjetnički odgoj nije bio naš, domaći, nije niknuo poput Lisinskijeva iz našeg milleua, iz posve domaće sredine“.⁸⁷ Članak, ipak, u nastavku naglašava da je Zajčev kontakt s hrvatskom glazbenom tradicijom i

⁸¹ Kako je nastala opera „Nikola Šubić Zrinjski“, *Hrvatski krugoval*, 30. V. 1943, 12.

⁸² Kako je bilo na premijeri Zajčeve opere „Nikola Šubić Zrinski“, *Hrvatska pozornica*, 1940–1941, 11, 1-3.

⁸³ Pred premieru „Nikola Šubić Zrinjski“, *Osječka pozornica*, 1942–1943, 23, 1-7.

⁸⁴ DOBRONIĆ, 1943a, 6; DOBRONIĆ 1944, 6.

⁸⁵ RABADAN 1944b, 5.

⁸⁶ BENIĆ 1944a, 426-428.

⁸⁷ BENIĆ 1944b, 9.

kulturom omogućio da postane skladatelj hrvatskih tendencija, a omogućio je i stvaranje nacionalnog kulta Zrinskih i Frankapana.

Na kraju, možemo zaključiti da su u glazbenom životu NDH svakako svoje mjesto našla dvojica najistaknutijih hrvatskih skladatelja 19. stoljeća – Vatroslav Lisinski i Ivan Zajc. Njihova su djela često izvođena: od beznačajnih priredbi do događaja od državne važnosti, osobito ona naglašene domoljubne tematike. U tisku smo uočili razloge preferiranja Lisinskoga: bio je prvi skladatelj koji je shvatio važnost narodnih, hrvatskih elemenata u glazbi, autor je prve hrvatske opere i opere s tako poželjnom i tadašnjoj ideologiji upotrebljivom tematikom – oslobođenje hrvatskog naroda od tuđinske vlasti. Teške životne prilike omogućile su tezu o mučeništvu Lisinskoga, što se također moglo aktualizirati. Sve je to bilo dovoljno da se njegov život prikaže u prvom hrvatskom igranom filmu. Ne umanjujući i ističući zasluge Zajca u hrvatskoj glazbenoj povijesti, nekoliko ga je tekstova obilježilo manje nacionalnim od Lisinskoga – što je u tadašnjem sustavu vrijednosti bio presudan kriterij za vrednovanje, kako se i ističe u jednom tekstu, pa stoga i manje vrijednim – a i jednim od krivaca za „tragiku Lisinskoga i nakon smrti“. Naposljetku i broj članaka posvećenih ovoj dvojici skladatelja daje naslutiti koji je skladatelj „odnio pobjedu“.

Bibliografija

Izvori

a) arhivsko gradivo:

Arhiv Hrvatskoga glazbenog zavoda (HGZ), III-PG, kut. 7, 9, 10, 11, 13.

b) novine i časopisi:

Gluma, Zagreb, 1944.

Gospodarstvo, Zagreb, 1943–1944.

Hrvatski krugoval, Zagreb, 1941–1945.

Hrvatski narod, Zagreb, 1941–1944.

Hrvatski ženski list, Zagreb, 1944.

Hrvatska pozornica, Zagreb, 1940–1944.

Naraštaj slobode, Sarajevo, 1943.

Nova Hrvatska, Zagreb, 1941–1945.

Novi list, Zagreb – Sarajevo, 1941–1944.

Novine, Zagreb, 1944.

Obitelj, Zagreb, 1944.

Pokret, Zagreb, 1944–1945.

Preporod, Zagreb, 1943.

Rinascita, Zagreb, 1943.

Sarajevski novi list, Sarajevo, 1942.

Spremnost, Zagreb, 1943–1944.

Literatura

- ANDRIĆ, Josip (1944), Glasbeni lik Vatroslava Lisinskog, *Obitelj* (Zagreb), 16 (1944) 13-16, 185-187.
- BATUŠIĆ, Slavko (1943), Opera u Hrvata, *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 16. V. 1943, 12.
- BENIĆ, Krešimir (1944a), Kult Vatroslava Lisinskog, *Hrvatska revija* (Zagreb), 17 (1944), 8, 426-428.
- BENIĆ, Krešimir; (1944b) Umjetnost Ivana Zajca – duhovno i kulturno jedinstvo našeg glazbenog stvaranja, *Spremnost* (Zagreb), 3 (1944) 147, 9.
- BEZIĆ, Nada (1998), Glasbeni Zagreb v vojnih obdobjih 20. stoletja, u: *Pota glasbe ob koncu tisočletja: dosežki-perspektive*, ur. Primož Kuret, Ljubljana: Festival, 155-161.
- BRKANOVIĆ, Ivan (1944), Svečana predstava „Porina“, *Hrvatski narod* (Zagreb), 6 (1944) 1009, 4.
- DANUSER, Hermann (2007), *Glazba 20. stoljeća*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- DOBRONIĆ, Anton (1943a), Posmrtna tragika Vatroslava Lisinskoga. Problem opere „Porin“, *Gospodarstvo* (Zagreb) 3 (1943) 195, 6-7.
- DOBRONIĆ, Anton (1943b), Narodne smjernice u hrvatskoj glazbenoj tvorbi, *Rinascita*, 2 (1943) 66, 6.
- DOBRONIĆ, Anton (1944), Tragika i rehabilitacija Vatroslava Lisinskoga, *Spremnost* (Zagreb), 3 (1944) 122, 3.
- DURAKOVIĆ, Lada (2003), *Pulski glazbeni život u razdoblju fašističke diktature (1926.–1943.)*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- GOTOVAC, Jakov (1941), Zadatci hrvatske opere, *Novi list* (Zagreb), 1 (1942) 11, 15.
- GRGOŠEVIĆ, Zlatko (1942), Glazbena baština Vatroslava Lisinskoga, *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 31. V. 1942, 6.
- Hrvatska slikopisna proizvodnja, *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 1. VIII. 1943, 3.
- Hrvatski slikopis „Lisinski“ (1944), *Novi list* (Sarajevo), 4 (1944) 948, 2.
- Izvedba „Zrinskog“ na bečkom krugovalu (1945), *Nova Hrvatska* (Zagreb), 5 (1945) 7, 5.
- JURAČIĆ, Drago (1943), Stvara se prvi hrvatski govorni i glasbeni slikopis, *Novi list* (Sarajevo), 3 (1943) 675, 9.
- JURČIĆ (1942), Lisinski ostao žrtva i poslije smrti, *Sarajevski novi list* (Sarajevo), 2 (1942) 265, 7.
- Kako je bilo na premijeri Zajčeve opere „Nikola Šubić Zrinski“ (1940–1941), *Hrvatska pozornica* (Zagreb), 6 (1940–1941) 11, 1-3.
- Kako je nastala opera „Nikola Šubić Zrinski“ (1943), *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 30. V. 1943, 12.
- KASSOVITZ-CVIJIĆ, Antonija (1944), Iz Zajčeva života, *Gluma* (Zagreb), 1 (1944) 9-10, 59.
- KOVAČEVIĆ, Krešimir (1960), *Hrvatski kompozitori i njihovi djela*, Zagreb: Naprijed.
- KOVAČIĆ, Vladimir (1943), Pobjeda hrvatskog kulturnog stvaranja, *Nova Hrvatska* (Zagreb), 3 (1943) 172, 13.

- KOVAČIĆ, Vladimir (1944), Prvi hrvatski glasbeni slikopis „Lisinski“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), 4 (1944) 89, 10.
- Leksikon jugoslavenske muzike* (1984), Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- „Lisinski“. Prvi hrvatski govoreći i glasbeni slikopis (1943), *Preporod*, 2 (1943) 79, 10.
- MARAKOVIĆ, Ljubomir (1944), Slikopis o Vatroslavu Lisinskom, *Spremnost* (Zagreb), 3 (1944) 113, 9.
- MARČELJA, Duško (1943), Ivan Zajc – hrvatski skladatelj, *Naraštaj slobode* (Sarajevo), 2 (1943) 16, 5.
- MATKOVIĆ, Hrvoje (2002), *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb: Naklada Pavičić.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, Snježana (1996), Nastajanje i put jednog orkestra, u: *Zagrebačka filharmonija: 1871.–1996.*, ur. Dubravko Detoni, Zagreb: Zagrebačka filharmonija.
- MILIČIĆ, Jakov (1944), Ivan pl. Zajc, *Hrvatski ženski list* (Zagreb), 6 (1944) 6, 13-16.
- MILIČIĆ, Jakov (1944–1945), Ivan pl. Zajc, povodom 30. godišnjice smrti, *Pokret* (Zagreb), 3 (1944–1945) 64, 10.
- MILKOVIĆ, Zlatko (1941), Ivan Zajc. Dan smrti najplodnijeg hrvatskog skladatelja, *Hrvatski narod* (Zagreb), 3 (1941) 301, 11.
- OREŠKOVIĆ, Oton (1941), Jadan udes Vatroslava Lisinskog, skladatelja „Ljubavi i zlobe“, *Nova Hrvatska* (Zagreb), 1, (1941) 199, 7.
- Oživjeli Vatroslav Lisinski (1943), *Spremnost* (Zagreb), 2 (1943) 74, 5-7.
- PAPANDOPULO, Boris (1942–1943), Vatroslav Lisinski i hrvatska glazba, *Hrvatska pozornica* (Zagreb), 8 (1942–1943) 36, 8-10.
- PAPANDOPULO, Boris (1943), Hrvatska opera pred svojom stogodišnjicom, *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 16. V. 1943, 13.
- PAVEŠIĆ, Franjo (1944), O slikopisu, *Novine* (Zagreb), 4 (1944) 127, 4.
- PETTAN, Hubert (1944), O izvedbi „Porina“ i „Gorana“, *Hrvatska revija* (Zagreb), 17 (1944) 6, 341-343.
- PORFIROGENET, Konstantin (1994), *O upravljanju carstvom*, priredio: Mladen Švab, preveo Nikola Tomašić, Zagreb: August Cesarec i AGM.
- Pred preizvedbu slikopisa (1944), *Novi list* (Sarajevo), 4 (1944) 942, 6.
- Pred premieru „Nikola Šubić Zrinjski“ (1942–1943), *Osječka pozornica* (Osijek), 2 (1942–1943) 23, 1-7.
- Prosto zrakom ptica leti (1943), *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 1. VIII. 1943, 4.
- RABADAN, Vojmil (1943–1944), Porin 1944, *Hrvatska pozornica* (Zagreb), 9 (1943–1944) 29-30, 3-8.
- RABADAN, Vojmil (1944a), Porinov povratak, pred. 90. godišnjicu smrti Vatroslava Lisinskog i 80. izvedbu opere „Porin“, *Spremnost* (Zagreb), 3 (1944) 112, 14.
- RABADAN, Vojmil (1944b), Godina Vatroslava Lisinskoga, *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 22. V. – 4. VI. 1944, 5.

- RUBIN, Drago (1944), Tri neostvarene želje, *Gluma* (Zagreb), 1 (1944) 7-8, 52-59.
- SCHWELL, Mara (1944), Lisinski, *Hrvatski ženski list* (Zagreb), 6 (1944) 5, 12-14.
- SEDAK, Eva (1996), Životopis glazbom, u: *Lovro Matačić*, priredila Eva Sedak, Zagreb: Fond Lovro i Lilly Matačić i AGM d.o.o, 23-187.
- Skladbe Vatroslava Lisinskog (1943), *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 30. V. 1943, 8.
- Slikopis Lisinski (1944), *Gluma* (Zagreb), 1 (1944) 7-8, 57-59.
- Slikopis „Lisinski“ (1944), *Hrvatski narod* (Zagreb), 6 (1944) 1009, 5.
- Slikopis o Lisinskom (1943), *Hrvatska zemlja* (Zagreb), 2 (1943) 36, 2.
- Spomen večer na Vatroslava Lisinskog (1944), *Gospodarstvo* (Zagreb), 4 (1944) 121, 4.
- Vatroslav Lisinski (1942), *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 31. V. 1942, 3.
- VONČINA, Nikola (1997), *Dvanaest prevratnih godina: 1941.–1953.: prilozi za povijest radija u Hrvatskoj II.*, Zagreb: Hrvatski radio, 18-61.
- Zašto je motiv Lisinskoga uzet za izradbu slikopisa? (1943), *Hrvatski krugoval* (Zagreb), 1. VIII. 1943, 13.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro (1969), *Vatroslav Lisinski (1819–1854): život, djelo, značenje*, Zagreb: JAZU, Odjel za muzičku umjetnost, 352 i d.
- ŽUPANOVIĆ, Lovro (1980), *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb: Školska knjiga.

Music in NDH-Case study: Vatroslav Lisinski and Ivan Zajc

The foundation of the Independent State of Croatia (NDH) led to changes in culture and art that became deeply subdued to ideology at the regime's disposal. Music also went through changes. This paper places emphasis on the perception of the two most significant Croatian composers of the 19th century, Vatroslav Lisinski and Ivan Zajc in the period of NDH (1941-1945). Besides the works of contemporary Croatian composers, the concert programs of the Croatian Music Institute (HGZ), Zagreb Philharmonic and Zagreb Radio-station contained representations of works of these composers, especially with themes from Croatian history that could be applied to the war period of NDH (fight against the enemy for the liberation of Croats in opera „Nikola Šubić Zrinski“ by Zajc against the Ottomans and in „Porin“ by Lisinski against the Franks). In contemporary press the glorification of Lisinski as a composer of the first Croatian opera „Ljubav i zloba“ and particularly opera „Porin“ with desirable themes from Croatian history was evident as well as emphasizing Lisinski's suffering and sacrifice because of difficult conditions of his life. Therefore, the first Croatian feature film „Lisinski“, shot during the period of NDH, was dedicated to Lisinski. The movie served the regime as proof of undeniable cultural superiority of Croats and culture hyper production of NDH.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka